

В. М. ГЛАДИЛІН, Б. Д. МИХАЙЛОВ

НОВІ ЗНАХІДКИ АНТРОПОМОРФНИХ СТЕЛ НА МЕЛІТОПОЛЬЩИНІ

Кількість знахідок енеолітичних антропоморфних стел у Північному Причорномор'ї продовжує збільшуватись. Останнім часом колекція з чотирьох десятків стел, що походять з різних місць Причорномор'я, поповнилася двома новими, виявленими на Мелітопольщині.

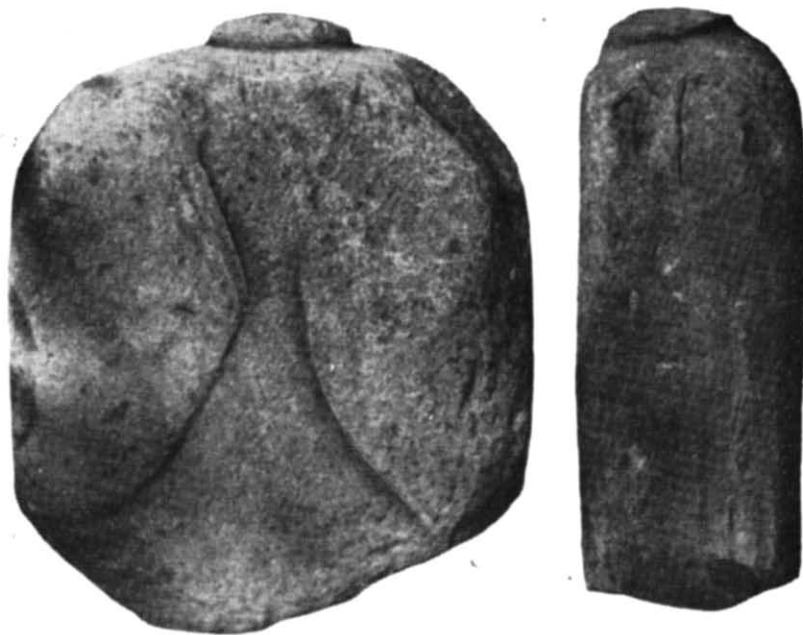

Рис. 1. Антропоморфна стела з-під Мелітополя.

Обидві стели знайдені Б. Д. Михайловим. Одна з них (рис. 1) — випадкова знахідка в садибі радгоспу «Садовий» на південь від Мелітополя. За розповідями робітників стелу було виорано з насипу одного з курганів на землях радгоспу. Стела виготовлена з світло-жовтого пісковика сарматського ярусу, виходи якого відомі на розташованій поблизу Кам'яній Могили з давніми петрогліфами. Збереглася лише верхня частина стели. Висота фрагмента 0,76 м, ширина 0,68 м, товщина 0,27 м. Стела являє собою масивну плиту з заокругленими верхніми кутами, що відповідають плечам зображеної людської постаті, і коротким циліндричним виступом, яким передано голову. На чільному боці

стели у техніці неглибокого рельєфу виконано дві дуги, обернуті одна до одної опуклими частинами. Нижні кінці дуг чіткі, верхні, особливо правої, ледве помітні; заглиблення, з допомогою якого вони виконані, сходять тут нанівець. У вигляді рельєфно виконаних дуг давній майстер зобразив, очевидно, грудні м'язи.

Друга стела (рис. 2), з крупноракушечного ніздрюватого вапняку, була виявлена при дослідженні зруйнованого кургану за 1 км на схід від садиби радгоспу «Садовий». Вона перекривала яму з похованням підлітка. Кістяк лежав на спині з підігнутими ногами, головою на південний схід. Череп і кістки гомілок пофарбовані вохрою. У момент розчистки стела була розколота на три частини. Два великих фрагменти лежали над похованням, третій, що виявився уламком плеча, був виворочений під час оранки на поверхню. Стела трапецієвидної форми з підпрямокутним виступом голови у верхній розширеній частині. Висота її 0,92 м, ширина 0,47 м.

Можна вважати встановленою приналежність найдавніших антропоморфних стел Північного Причорномор'я носіям ямної культури доби раннього металу. В останні роки культурний ареал цих пам'яток розширився. Антропоморфні стели було виявлено при похованнях кемі-обинської культури в Криму¹. У Приазов'ї кемі-обинські пам'ятники відсутні. Отже, як здається, немає підстав піддавати сумніву приналежність антропоморфних стел на цій території. Ямна атрибуція мелітопольських стел знаходить підтвердження в особливостях поховального обряду в кургані зі стелою. Цей обряд звичайний для ямних поховань Приазов'я². А втім, є певні вказівки на те, що причорноморські стели властиві ямній і кемі-обинській культурам не на протязі усього періоду їх існування.

Давно вже помічена схожість між причорноморськими і західноєвропейськими антропоморфними стелами³. Таку ж схожість виявляють щодо східноєвропейських пам'яток антропоморфні стели Південної і Центральної Європи⁴. Близькість простежується не тільки в загальному оформленні стел, але й в трактовці деталей⁵. Інколи схожість

Рис. 2. Антропоморфна стела з кургану поблизу Мелітополя.

¹ А. А. Шепинский. Памятники искусства эпохи раннего металла в Крыму. — СМ. М., 1963, № 3, стор. 41—43. Антропоморфна стела, що перекривала кемі-обинське поховання, знайдена у 1966 р. О. М. Лесковим.

² О. І. Тереножкин. Кургани в долині р. Молочної. — АП, т. VIII. К., 1960, стор. 6—8.

³ П. Курінний. Білогрудівські кам'яні стели. — Записки Всеукраїнського археологічного комітету, т. I. К., 1930, стор. 195—220.

⁴ Пор., наприклад, стелу з Новочеркаського музею (A. Häusler. Die Felszeichnungen der Kamennaja Mogila bei Melitopol und die megalithischen Einflüsse in Süd-russland. — Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin — Luther — Universität Halle-Wittenberg, V/2, 1958, Tafel IV, 5, VI) і стелу з Лагуно в Італії (E. Anati. The Bagnolo Stele: A new approach to prehistoric religion. — Archaeology, vol. 17, № 3, 1964, fig. 9).

⁵ А. А. Формозов. О древнейших антропоморфных стелах Северного Причерноморья. — СЭ, № 6. М., 1965, стор. 179—181.

настільки разюча, що мимоволі виникає думка про єдиний прототип для причорноморських стел та їх аналогів з інших місць Європи.

Навряд чи така спорідненість випадкова. Очевидно, мають рацію ті дослідники, які вбачають в цьому прояв культурних зв'язків причорноморських племен з європейським населенням більш західних областей. Свідчення таких зв'язків не обмежуються стелами. Серед наскельних малюнків Кам'яної Могили виявлено зображення супряги биків, які знаходять близькі паралелі в петрогліфічних пам'ятках Північної Італії та Німеччини⁶. Прямою вказівкою на зв'язки між різними групами європейського населення є знахідки у Центральній і Північній Європі кістяних молоточкоподібних шпильок та мідного клинка-наконечника⁷, що являють безперечний імпорт з причорноморських степів. Про наявність таких зв'язків свідчать, нарешті, знайдені в нідерландських торфовищах дерев'яні колеса від возів⁸, аналогічні колесам з курганів ямної культури⁹.

Цікаво, що й супряги биків на Кам'яній Могилі і молоточкоподібні шпильки, і найдавніші вози в Причорномор'ї і Західній Європі датуються відносно коротким відрізком часу — кінцем III — першою чвертю II тисячоліття до н. е., що відповідає пізньому етапові ямної культури. Для Східної Європи це був час значного перегрупування стародавнього населення. Наприкінці III — у першій чверті II тисячоліття до н. е. під тиском зі сходу носіїв катакомбної культури зміщуються на захід територія мешкання ямних племен, які просуваються на цьому етапі в райони, що їх займало перед тим пізньотрипільське населення. У своєму просуванні на захід племена ямної культури зіткнулися з скотарсько-землеробським населенням Центральної Європи, від якого вони довгий час були відокремлені трипільським етнокультурним масивом. Одним з наслідків такої передислокації було встановлення культурних зв'язків між близькими за своїми господарськими заняттями і суспільним розвитком групами європейського населення, що, в свою чергу, знайшло відбиток у спільності певних рис їх матеріальної і духовної культури.

Очевидно, в аспекті культурних контактів між пізньоямними племенами кінця III — першої чверті II тисячоліття до н. е. і населенням більш західних областей Європи треба розглядати питання про вік найдавніших антропоморфних стел Північного Причорномор'я.

Не випадково, знахідки стел не йдуть на схід далі Приазов'я. Їх немає ні на Волзі, ні на Сіверському Дінці. У першій чверті II тисячоліття ямна культура на цих територіях згасає, поступаючись місцем перед полтавкінською та катакомбною¹⁰.

Запропонована дата для найдавніших антропоморфних стел Північного Причорномор'я знаходить підтвердження у тих випадках, коли їх було знайдено безпосередньо при похованнях. За інвентарем і обрядом ці поховання — ямні та кебі-обинські — датуються кінцем III — першою чвертю II тисячоліття до н. е.

⁶ В. М. Гладилін. До питання про вік наскельних рисунків Кам'яної Могили. — Археологія, т. XVI, К., 1964, стор. 82—88.

⁷ Н. Behrens. Ein neolithisches Bechergrab aus Mitteldeutschland mit beinerger Hammerkopfnadel und Kupfergeräten. — Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, Band 36, 1952, стор. 54—69, рис. 1, табл. VII, VIII.

⁸ J. B. Van der Waals. Prehistoric disc wheels in the Netherlands. Groningen, 1964.

⁹ О. І. Тереножкін. Курган Сторожова Могила. — Археологія, т. V, К., 1951, стор. 187, 190—192; його ж. Раскопки курганов в долине р. Молочной в 1952 г. — КСИИМК, вып. 63, М.—Л., 1956, стор. 70—76.

¹⁰ О. Г. Шапошнікова. Про пам'ятки катакомбного часу в Степовому Подніпров'ї. — Археологія, т. XXI, К., 1968.

В. Н. ГЛАДИЛИН, Б. Д. МИХАЙЛОВ

НОВЫЕ НАХОДКИ АНТРОПОМОРФНЫХ СТЕЛ НА МЕЛИТОПОЛЬЩИНЕ

Резюме

Авторы публикуют две новые антропоморфные стелы, найденные под Мелитополем. Одна из них — случайная находка, другая — перекрывала яму с погребением подростка. Особенности погребального обряда в кургане со стелой обычны для ямных захоронений Северного Приазовья.

В статье рассматривается также вопрос о датировке антропоморфных стел Северного Причерноморья. Данные о культурных связях энеолитических племен Восточной Европы с населением более западных областей, территория распространения стел, характер погребального обряда и сопровождающего инвентаря в захоронениях со стелами — все это позволяет датировать древнейшие каменные изваяния Северного Причерноморья концом III — первой четвертью II тысячелетия до н. э. Это отвечает позднему этапу ямной и кеми-обинской культур, с которыми связаны северопричерноморские антропоморфные стелы.